

MEVVÂL

(bk. MEVÂLİYYÂ).

el-MEVVÂZİYYE

(الموازية)

Mâlikî fakihî İbnü'l-Mevvâz'ın
(ö. 269/883)mezhep fıkhnın temel kaynakları
arasında kabul edilen eseri
(bk. İBNÜ'L-MEVVÂZ).

MEVZÜ

(الموضوع)

Hadis diye uydurulan
sözleri ifade eden terim.

Sözlükte “bir şeyi yere bırakmak, koymak, yukarıdan aşağı atmak” anlamındaki **vaz'** masdarı “vaz'u şey” alâ şey” şeklinde kullanıldığında “arada hiçbir açıklık bırakmadan bir şeyi diğerine bitiştirip yapıştırmak” mânasına gelmektedir. Muhtemelen kelimenin bu anlamından hareketle “el-hadîsü'l-mevzû” tamlaması, “Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin onun ağzından uydurulması” mânasında mecazi olarak kullanılmıştır. Bir söz hakkında doğrudan mevzû denildiği zaman onun Resûl-i Ekrem'e isnad edilerek uydurulduğu anlaşılmakta, bir sahâbiye veya bir başkasına isnaden uydurulan sözlerin ise, “Bu falan adına uydurulmuştur” ifadesiyle söylenmesi gerekmektedir. Emîr es-San'ânî, mevzû hadisleri zayıf hadislerin en kötüsü kabul eden muhaddislerle itiraz etmiş, Peygamber adına uydurulan sözlerin gerçek hadislerle bir ilgisi bulunmadığından onları hadis kelimesiyle nitelemenin doğru olmadığını belirtmiştir. Bir rivayetin mevzû olduğu **bâtıl** ve **masnû** kelimeleriyle de ifade edilmekte, hadis uyduran kimseye **vazzâ'** denmektedir.

İbn Hazm, hadis uydurma hareketinin Resûlullah henüz hayatta iken Medine yakınlarındaki bir kabileye giden bir yalancının kendisini oraya Resûl-i Ekrem'in memur tayin ettiğini söylemesiyle başladığını ileri sürmekteyse de bunun hadis uydurmakla ilgisinin olmadığı ve hadis uydurma hareketinin çok daha sonra başladığı kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in sağlığında İslâm aleyhtarlarının onun adına hadis uydurmaya cesaret edememelerinin en önemli sebebi bu tür iftiraları onun hemen yalanlayacağı dü-

şüncesidir. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in muhtelif hadislerinde ileride birtakım yalancıların ortaya çıkacağını, onların daha önce duyulmamış sözleri hadis diye ortaya atacaklarını, fitneye düşmemek için onlardan sakınılması gerektiğini, kendi ağzından yalan uydurmanın başkasının ağzından yalan uydurmaya benzemediğini (Müslim, “Muḳaddime”, 1, 7), bunu bilecek yapanların cehenneme gireceğini (Buḥârî, “İlim”, 38) söyleyerek ashabını uyarmasının da o devirde yalancıların ortaya çıkmasını engellediği açıktır. Resûlullah'ın bu konudaki tutumunu çok iyi bilen sahâbiler, Hz. Peygamber'den duymadıkları bir sözün daha sonra hadis diye rivayet edildiğini işittiklerinde o sözün kimden çıktığını araştırmışlar ve asılsız haberlerin yayılmasına fırsat vermemişlerdir; bu konudaki titizlikleriyle tanınan sahâbiler ise az sayıda hadis rivayet etmişlerdir. Hulefâ-yi Râşidîn, kendilerinin Resûl-i Ekrem'den duymadıkları bazı hadisleri rivayet edenlerle karşılaştıklarında bunları Hz. Peygamber'den duyduklarına dair şâhid getirmelerini istemiş, çok hadis rivayet edenleri bu konuda daha dikkatli olmaya davet etmiş, bazan da onlara bu sözleri Resûlullah'tan bizzat duyduklarına dair yemin ettirmişlerdir. Ashabın bu titizliği, hadis uydurmaya uygun bir zeminin doğmasını önlemiştir. Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle “fitne” diye anılacak olan ilk büyük ihtilâf başlamış, çok geçmeden Hz. Ali'yi tekfir eden Havâric ile Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e söven pek çok fırka, Kaderiyye, Mürcie, Cehmîyye ve Müşebbihe gibi bâtil mezhepler ortaya çıkmıştır. Hadis uydurma hareketi, sahâbe asrının sonu ve büyük tâbiiler devrinin başlangıcı olan böyle buhranlı bir devirde çeşitli tesirlerle başlayıp gelişmiştir.

Hadis Uydurmanın Sebepleri. Bâtıl fıkalar ve mezhepler, görüşlerinin doğruluğunu ispatlayabilmek için Kur'an-ı Kerim ve hadislerden prensiplerini destekleyecek naslar aramışlar, bazı âyetleri arzularına göre te'vil etmişlerdir. Resûl-i Ekrem'in şahsiyetini davaları adına istismar etmek isteyen bu kişiler, hadisleri ya aşırı bir zorlama ile kendi görüşleri doğrultusunda tefsir etmeye çalışmışlar veya onların uydurma olduğunu iddia etmişler, ya da hadislerin tamamının henüz tedvin edilmemiş olmasından cesaret alarak ihtiyaç duydukları konularda hadis uydurmuşlardır.

Siyasî firkalar içinde hadis uydurma hareketini ilk defa Şîa başlatmış, Hz. Ali ve taraftarlarının faziletine, hilâfeti ondan

haksız yere aldığını ileri sürdükleri ilk üç halifenin, ardından Muâviye'nin ve onları sevenlerin zemmine dair pek çok hadis uydurulmuştur. Bu konuda Gâliyye ve Muḳaddile'nin oldukça aşırı gittiği bilinmekte olup bir yahudi dönmesi olan Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'in halifesi olduğunu, öldükten sonra dünyaya nebî olarak tekrar döneceğini veya hâlâ yaşadığını, onda ilâhî bir taraf bulunduğunu, bulutta gizlendiğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşegin de kamçısı olduğunu ileri sürmüştür (Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, s. 10). Şîa'nın cephe aldığı kimseler de bu tutuma karşılık vermekte gecikmemişler, muhalifleri aleyhinde pek çok hadis uydurmuşlardır. Yalan söylemeyi büyük günahlardan sayan Hâricîler'in hadis uydurduğu kesin olarak bilinmemekte, onların bu iftira hareketine katılmadığı kanaati ağır basmaktadır. Emevî-Abbâsî çekişmesinde Abbâsî hilâfetinin lehinde pek çok hadis icat edilmiş, Hz. Peygamber'in dilinden Ebû'l-Abbâs es-Seffâh, Mansûr ve Mehdî-Billâh gibi Abbâsî halifeleri övülmüş, Emevî taraftarları da onlara karşılık vererek Abbâsîler'i yeren sözde hadisler nakletmişlerdir.

İslâm devletinin sınırları genişleyip muhtelif din ve mezhep mensuplarının çeşitli fikir ve felsefeleri yayılmaya başladıktan sonra İslâmiyet'in ilk yıllarında görülmeyen yeni meseleler ortaya çıkmış, “Allah'ın sıfatları zâtının aynı mıdır, değil midir; insan kendi fiilinin hâlıkı mıdır?” gibi konular konuşulmaya başlanmış ve bu tartışmalar kelâm mezheplerinin doğmasına sebep olmuştur. Mu'tezile gibi mezheplerin devlet tarafından desteklenmesi üzerine mezhepler arasındaki ihtilâflar daha da büyümüş, onlar da siyasî firkalar gibi tezlerini hadis uydurarak desteklemeye çalışmışlardır. Hulefâ-yi Râşidîn devrinin sonlarına doğru ortaya çıkan Kaderiyye ve Mürcie gibi mezhepler kendi propagandalarını yapmak, karşıtlarını gözden düşürmek için pek çok hadis uydurmuş, muhalifleri de onlara aynı yöntemle karşılık vermiştir. II. (VIII.) yüzyılın başlarında Cebriyye, ardından Mu'tezile, daha sonra Mücessime, Müşebbihe, Kerâmiyye ortaya çıkmış, her biri görüşlerini Hz. Peygamber'in hadisleriyle desteklemeye kalkışınca muhalifleri tarafından aynı metotla susturulmak istenmiş, böylece Resûl-i Ekrem'e iftira hareketinin sınırları iyice genişlemiştir. Fıkah mezheplerinin imamları Peygamber adına hadis uydurma faaliyetini şiddetle knadıkları halde hizipleşme fikri onların da bazı mu-

taassıp taraftarlarını sarmış, bunlar da hadis uydurma hareketine bir ölçüde katılmıştır.

Emevîler'in Araplar'ı diğer milletlerden daha üstün kabul eden politikası, başta hükümrânlıklarını kaybeden İranlılar olmak üzere İslâmiyet'i yeni kabul eden milletlerde milliyetçilik duygusunun uyanıp gelişmesine yol açmıştır. Araplık davası güdenlerin Araplar'ı ve Arapça'yı öven hadisler uydurduğunu gören muhalifleri, Araplar'ı ve Arapça'yı zemmeden hadisler uydurmakta gecikmedikleri gibi kendi milletlerini ve belli başlı şehirlerini metheden rivayetler icat etme yolunu tutmuşlardır. Mekke, Medine, Kudüs gibi yerler için Resûlullah'tan rivayet edilen sahih hadisler yanında hem bu şehirler hem de Şam, Mısır, Antakya, Nusaybin, Askalân, Horasan, Merv, Kazvin, Kirman, Fas gibi şehirler hakkında hadisler uydurulmuş ve rakiplerin memleketleri Peygamber diliyle zemmedilmiştir.

Hadis uydurma faaliyetine katılanların en zararlısı gönlü İslâm'a ısınmayan ve onun yayılmasını çekemeyenlerdir. İslâm fetihleri sırasında ülkeleri ve saltanatlarıyla birlikte dinlerini ve mâbedlerini kaybederek yüzyıllardır küçümsedikleri Araplar'ın idaresi altına giren bazı unsurlar, din hakkında birtakım şüpheler uyandırarak İslâm inancını zayıflatmaya ve intikam almaya kalkışmışlardır. Zındık diye anılan bu kimseler bunu yaparken bazan bir Şii, bazan bir zâhid ve sûfî veya bir İslâm âlimi ve hakîmi kılığında faaliyet göstermişlerdir. Gölât-ı Şîa diye bilinen ve Hz. Ali'yi dinle bağdaşmayacak derecede aşırı ifadelerle öven Râfîzîler, muhtelif fırka ve mezheplere sızarak Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla ilgili akıl ve mantık dışı sözleri hadis diye ortaya atmışlar, meselâ Allah Teâlâ'nın melekleri kolunun kıllarından yarattığını, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'ı Mina'da üzerindeki yün cüppeyle boz bir deveye binmiş olarak, mi'racda ise incilerle süslenmiş bir taç giymiş halde gördüğünü belirten sözler uydurmuşlardır (Kandemir, s. 53). Bu tür tahrifleri daha çok hadis âlimi gibi görünerek veya onlara yakınlık kurarak yapanlardan biri olan Abdülkerîm b. Ebû'l-Avcâ üvey babası muhaddis Hammâd b. Seleme'nin kitaplarını tahrif etmiş, bu kişileri takip etmekle görevli "sâhibü'z-zenâdika" kuruluşunda görevlileri tarafından yakalanmış da helâlî haram, haramı helâl göstermek üzere dört bin hadis uydurduğunu söylemiştir. Bir yandan muhaddis-

lerin takibi, öte yandan Abbâsî halifeleri Mehdî-Billâh, Hâdî-İlelhak, Hârûnürreşîd ve Me'mûn zamanlarında zındıkların yakalanıp öldürülmesiyle din düşmanları büyük ölçüde sindirilmiştir.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker maksadıyla pek çok hadis uyduran, böylece Allah katında değerli bir iş yaptığını zanneden zâhid ve mutasavvîf kılığına girmiş kimseler, faziletli ameller konusunda hadis uydurmanın dinî bakımdan bir sakıncasının bulunmadığı inancını taşıdıklarından en küçük bir iyilik yapana Hz. Peygamber'in diliyle cennetin kapılarını açmışlar, en ufak bir günah işleyeni cehennemine dibine atmışlardır. Sonuçta da ifa edilemeyecek kadar çok ibadet türü ortaya çıkmıştır (örnekler için bk. İbn Ar-râk, II, 82-97). Bu tür uydurmaların en belirgin özelliği mübalağacılık olduğundan meselâ kuşluk namazını tarif edildiği şekilde kılan yetmiş peygamber sevabı verilmiş, sigara dumanı giren vücuttan imanın çıkacağı ileri sürülmüştür. Bu rivayetler daha çok namaz, oruç ve Kur'an okuma gibi ibadetlerle ilgili olup Meysere b. Abdürabbih adlı yalancı, "Kim şu sûreyi okursa şu kadar sevap kazanır" şeklindeki sözleri halkı Kur'an okumaya teşvik etmek için uydurduğunu söylemiştir. Normal hayatlarında yalan söylemekten sakınan bu kimselerin dini yaşatmak için hadis uydurmakta bir sakınca görmemeleri onları din için zararlı bir sınıf durumuna getirmiştir.

Nüfuz ticareti yapmak isteyenlerin arzularına alet olan bazı kimseler, onların uygunsuz işlerine dinî bir dayanak bulmak maksadıyla veya makam ve mevki sahibi kişilerin hareketlerini Hz. Peygamber'e onaylatarak çıkar sağlamak düşüncesiyle hadis uydurmuşlardır. Meselâ bunlar ayvanın kalbi temizlediğine, patlıcanın her derde deva olduğuna dair hadisler uydurup bu mallara ilgiyi arttırmayı amaçlamışlardır. Birinden intikam almak, verdiği asılsız bir fetvaya dinî bir mesnet bulmak için hadis uydurmaktan çekinmeyenler yanında isteğe bağlı olarak hadis uydurmaya hazır yalancılar da görülmüştür.

Bazı hadis uydurmacıları ve halk hikâyecileri eski peygamberlere, Benî İsrâîl âlimlerine, filozoflara, hakimlere, tabiplere, İslâm büyüklerine ait hikmetli sözleri, Tevrat ve İncil'de geçen bazı ifadeleri, halk arasında yaygın bir kısım cümleleri, bir görüşün propagandası olmak üzere hazırlanmış bazı düşünceleri, hatta eski-lerin savaşlarına dair hikâyeye, mesel ve

atasözlerini Resûl-i Ekrem'in sözü diye nakletmişlerdir.

Savundukları bir inancı veya davayı haklı çıkarmak için hadisleri kullanmakta sakınca görmeyenler, Resûlullah'ın hadis uydurmayı yasaklayan, "Kim benim ağızımdan bilerek hadis uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın" meâlindeki hadisine bazı kelimeler eklemişler, Hz. Peygamber'in halkı yanıltmak için hadis uyduranları kınadığını, kendilerinin bu işi dini savunmak için yaptıklarını ileri sürmüşlerdir. Hadislerin Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olduğunu hesaba katmayan bu kimseler uydurdıkları sözleri sahih hadislerle karıştırmak, bu sözlerin baş tarafına muhaddislerce makbul olan bir sened eklemek, o güne kadar kimse- nin rivayet etmediği bir hadisi rivayet ediyormuş kanaatini uyandırmak için senedler üzerinde değişiklik yapmak, iki hadisin sened ve metnini birbirine karıştırmak, seneddeki bir râviyi silip yerine kendi adını yazmak, hiç karşılaşmadığı bir şahıstan hadis öğrendiğini iddia etmek gibi hilelere başvurmışlardır. Bazı âlimler, bunları Allah'a ve Peygamber'e iftira ettikleri için dinden çıkmakla suçlamışlar da daha mütedil olanlar hadis uyduranın dinden çıkması için yalan söylemeyi helâl sayması gerektiğini belirtmişlerdir. Hadis uydurup yalanlarını ustalıkla gizleyenlerin başında "muammerrûn" (uzun zaman yaşayanlar) diye anılan kimseler gelir. Bunlar sahâbî olduklarını, Resûl-i Ekrem'in duasını alarak uzun süre yaşadıklarını ileri sürdükleri için yalanlarına bir de sened uydurmaya gerek görmemişler, böylece hadis tenkitçilerine muhatap olmayacaklarını düşüncülerse de 100 (718-19) yılında vefat eden Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin en son ölen sahâbî olduğu ittifakla kabul edildiği için bunları tanımak zor olmamıştır. 140'ta (757) ortaya çıkan Meklebe b. Melkân, 350 (961) yıllarında Fârâb bölgesinde görülen Ca'fer b. Nastûr, 336'da (947) öldüğü belirtilen Serbâtek el-Hindî ve özellikle 632'de (1234-35) veya daha sonra ölen Hintli Reten b. Nasr tanınmış hadis uydurucularıdır. Kıssa anlatıcıların da (kussâs) uydurma hadislerin yayılmasına da önemli rolü olmuştur.

Hadis uyduranlar, muhaddislerin devamlı takibi sonunda ya tezatlarının yalananmasıyla veya kendilerini tanıyanların haber vermesiyle yahut bizzat kendi itirafıyla belirlenmiş ve teşhir edilmişlerdir. Ebû'l-Hasan İbn Arrâk çeşitli hilelerle hadislerle zarar vermeye çalışanlar-

dan 1790'ını tesbit etmiştir (*Tenzihü's-şer'î'a*, I, 19-133). Muhaddisler, hadisin metninden önce zikredilen ve metnin sahih veya zayıf oluşu hakkında daha ilk anda bilgi verdiğinden hadisin bir tür garanti belgesi sayılan senedleri (bk. İSNAD) incelemek suretiyle o hadisi rivayet edenler arasında yalancıların bulunup bulunmadığını tesbite çalışmışlar, ayrıca güvenilir bir metin elde etmek için metnin tenkid esaslarını geliştirmişlerdir (bk. METİN). "Cerh ve ta'dil" denilen orijinal tenkit yöntemiyle bir râvinin güvenilirliği hakkında bilinmesi gereken her bilgiyi elde etmişler, onun âdil, sika, hıfz ve itkan sahibi biri mi yoksa yalancı, gaflet sahibi, hâfızası zayıf ve vehimli bir kimse mi olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Hadislerin sağlam bir şekilde rivayet edilmesini temin maksadıyla büyük gayret gösteren Hz. Ömer, Ali, Âişe, Abdullah b. Abbas ve Enes b. Mâlik gibi sahâbilerden sonra tenkit faaliyeti tâbiin ve tebeu't-tâbiin devirleriyle daha sonraki dönemlerde tizlikle devam etmiş, hadislerin dinin kaynaklarından biri olduğu anlayışıyla tarafsız hareket eden münekkitler yetişmiş ve bu konuda önemli eserler ortaya konmuştur.

Uydurma sözleri Resûl-i Ekrem'in hadislerinden ayırmada ihtisas kazanmış âlimler bu hususta bazı ipuçları tesbit etmişlerdir. Hadis diye nakledilen bir haberin dil kurallarına aykırı olması, "Yeşile ve güzel kadına bakmak görme duyusunu arttırır" cümlesinde olduğu gibi peygamber sözünde bulunmaması gereken bir anlamsızlık veya yatsı namazını kılmanın kimseye Allah Teâlâ'nın, "Ben senin rabbim değilim, kendine başka bir ilâh ara" diyeceğini belirten sözdeki gibi bir ölçüsüzlük taşıması, güvenilir hadis kitaplarında bulunmaması, birçok sahâbînin görmesi gereken bir olayı sadece bir kişinin gördüğünü ileri sürmesi, "Zinadan doğan çocuk cennete girmez" sözü gibi Kur'an'a ve sahih sünnete aykırı olması, "Patlıcan her derde devadır" sözünde olduğu gibi akla ve gözlemlere ters düşmesi, tarihî gerçeklerle bağdaşmaması onun hadis diye kabul edilmesine engel teşkil eden başlıca hususlardır.

Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'in yaşayışını izlemeyi, onun Kur'an hakkındaki açıklamalarını öğrenmeyi emretmişken hadis diye ortaya atılan sözler müslümanların bu hedefe ulaşmasını ve dini doğru anlamasını bir ölçüde zorlaştırmıştır. Siyasî düşüncelerini veya mezheplerini dinin önüne geçiren, kendilerini daha haklı

göstermek için peygamberlerine iftira edenler müslümanlar arasında daha çok bölünmelere sebep olmuşlar, eski dinlere ait hurafeleri Peygamber diliyle sevimli göstermeye çalışan zındıklar veya cahil vâizler dine ilgi duyanları ondan soğutmuşlardır. Kur'an ve hadislerde ibadete ve iyiliğe özendiren, kötülüklerden sakındıran emir ve yasaklar ölçülü bir şekilde verildiği halde bu ölçülerin göz ardı edildiği uydurmalar müslümanların ya aşırı ümide kapılmasına yol açmış yahut onları aşırı korkuya iterek dinden uzaklaştırmıştır.

Literatür. Mevzû hadisler muhaddisler tarafından çeşitli metotlarla bir araya getirilmiştir. İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113), senedlerindeki zayıf ve yalancı râvileri eleştirerek 1139 (veya 1113) rivayeti alfabetik olarak bir araya getirdiği *Tezkiretü'l-mevzû'ât* (Dîa, XXI, 110), Cûzekânî'nin 740 rivayeti fıkıh bablarına göre sıraladığı ve bazı hadisleri uydurma diye göstermesi yüzünden tenkit edildiği *el-Ebâtil ve'l-menâkir ve's-şihâh ve'l-meşâhîr* (I-II, nşr. Abdurrahman b. Abdülcebâr el-Firyevâî, Riyad 1415/1994), Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin, büyük ölçüde Cûzekânî'nin eserinden faydalanarak 1850 haberi fıkıh bablarına göre düzenlediği, bazı hadisleri mevzû diye nitelediği için tenkide uğradığı *el-Mevzû'ât** Ömer b. Bedr el-Mevsilî'nin 101 konuda sahih hadis bulunmadığını kısa notlarla belirttiği, fakat bazı hükümleri sebebiyle muhtelif âlimlerce cüretli ve acelecî diye eleştirildiği *el-Muğnî 'ani'l-hıfzî ve'l-kitâb bi-kavlihim lem yeşihha şey'un fi hâze'l-bâb* (Kahire 1343/1924, Ebû İshak Muhammed b. Şerîf el-Huveynî el-Eserî kitabın üçte birine yönelttiği tenkitlerini *Cünnetü'l-mürtâb* adlı çalışmasında ortaya koymuştur [Beyrut 1407/1987]), bazı muhaddislerce tenkitleri aşırı bulunan Radyiyüddin es-Sâgânî'nin *ed-Dürrü'l-mülteka'ti fi tebyîni'l-ğala't ve nefyi'l-lağat* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1405/1985) ve yine onun muhtemelen *ed-Dürrü'l-mülteka'ti* in muhtasarı olan *Mevzû'âtü's-Şagâni* (nşr. Necm Abdurrahman Halef, Dimaşk-Beyrut 1401/1980, 1405/1985), İbn Teymiyye'nin *el-Ehâdisü's-sü'l-mevzû'a* (nşr. Mahmûd el-Arnaût, Küveyt 1989), *Ehâdisü'l-kuşşâs* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Dimaşk 1405/1985 [*Risâle fi'l-ehâdisi'lletü yervühe'l-kuşşâs* adıyla, Kahire 1323, *Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kubrâ* içinde, II, 335-344]) ve *el-Ehâdisü'z-zâ'ife ve'l-bâtîle* (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta 1410/1989), Fîrûzâbâdî'nin Hz. Peygamber'in özel ha-

yatını ve ibadetlerini hadislerle anlattığı *Sifrü* (*Süferü*)'s-sa'âde adlı eserinin sonunda doksan kadar konuda sahih hadislerin bulunmadığını kısa cümlelerle ifade ettiği sonuç bölümü (hâtime) Süyûtî'nin Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ını tenkit etmek üzere kaleme aldığı *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-e-hâdisi'l-mevzû'a* (I-II, Kahire 1352; nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza, I-II, Beyrut 1417/1996), yine aynı mak-satla yazdığı *en-Nuketü'l-bedî'ât*'ıyla (nşr. Âmir Ahmed Haydar, Dârü'l-cinân 1411/1991; nâşir Süyûtî'nin adı geçen iki eserinde mevzû olamayacağını belirttiği 343 hadis hakkındaki değerlendirmesini bir araya getirerek titiz bir şekilde yayımlamıştır,) onun muhtasarı olan *et-Ta'ak-kubât 'ale'l-Mevzû'ât* (Leknev 1303; Lahor 1303), ayrıca Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin temas etmediği mevzû rivayetleri derlediği *Zeylül-Le'âli'l-maşnû'a* (Leknev 1303), Semhûdî'nin *el-Ğummâz 'ale'l-lummâz fi'l-e-hâdisi'l-müştehire* (fi'l-mevzû'âtî'l-meşhûrât; nşr. Muhammed İshak İbrâhim es-Selefi, Riyad 1401; Beyrut 1406/1986), Ebû'l-Hasan İbn Ar-râk'ın Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ı ile Süyûtî'nin *el-Le'âli'l-maşnû'a*'sını ihtisar edip onlarda bulunmayan uydurma rivayetleri ilâve ettiği *Tenzihü's-şer'îati'l-merfû'a 'ani'l-ağbârî's-şen'ati'l-mevzû'a* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif, Ebû'l-Fazl İbnü's-Siddîk, I-II, Kahire 1375, 1383), Fettehî'nin hadis münekkitlerinin mevzû veya zayıf olduğunda ittifak ettikleri veya makbul saymadıkları haberleri senedlerini zikretmeden bablarına göre sıraladığı *Tezkiretü'l-mevzû'ât fi'l-e-hâdisi'l-merfû'ât* (Kahire 1343; Bombay 1927; Beyrut 1399. Fettehî'nin zayıf râvilerle hadis uyduranlara dair alfabetik eseri *Kânûnü'l-mevzû'ât ve'd-du'afâ* da bu eserle birlikte basılmıştır), Ali el-Kârî'nin *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ağbârî'l-mevzû'a* ve *el-Mevzû'âtü's-şuğrâ* diye de anılan *el-Maşnû'a fi ma'rifeti'l-hâdisi'l-mevzû'* (Dîa, II, 403-404), Şevkânî'nin *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a* fi'l-e-hâdisi'l-mevzû'a*, Leknevî'nin mübarek gün ve gecelerde kılması tavsiye edilen namazlar hakkındaki mevzû rivayetleri topladığı *el-Âşârü'l-merfû'a fi'l-ağbârî'l-mevzû'a* (nşr. Leknevî Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1405/1984), Kavukcî'nin daha çok kısa rivayetleri alfabetik olarak derlediği *el-Lü'lü'ü'l-merşû' fî mâ lâ aş-le lehâ ev bi-aşlihî mevzû'* (Kahire 1305; nşr. Fevzâ Ahmed Zemerlî, Beyrut 1415/

1994), Muhammed Beşîr Zâfir el-Ezherî'nin *Tahzîrû'l-müslimîn mine'l-eḥâdîsî'l-mevzû'a 'alâ seyyidi'l-mürselîn* (bk. bibl.), Hâşim Ma'rûf el-Hüseynî'nin *el-Mevzû'ât fi'l-âşâr ve'l-aḥbâr: 'Arz ve dirâse* (Beyrut 1393), Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd'ın Süyûtî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr'i* ile Münâvî'nin *el-Câmi'u'l-ezher*inden derlediği 819 rivayeti ihtiva eden *el-Eḥâdîsü'l-mevzû'a* (Beyrut 1409/1988), el-Emîrû'l-Kebîr es-Sünbâvî'nin 432 rivayeti alfabetik olarak sıraladığı *en-Nuḥbetü'l-behiyye fi'l-eḥâdîsî'l-mekzûbe 'alâ ḥayr'i'l-berîyye* (nşr. Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut 1409/1988) adlı eserleri burada zikredilebilir. Halk arasında yaygın olan güvenilir rivayetlerin yanında oldukça zayıf, hatta uydurma rivayetleri de bir araya getiren çok sayıda kitap bulunmakta olup Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *et-Tezkire fi'l-eḥâdîsî'l-müştehire* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1986), Şemseddin es-Seḥâvî'nin 1356 rivayetten meydana gelen *el-Makâsîdû'l-ḥasene**, Şemseddin İbn Tolun'un 1169 rivayeti bir araya getiren *eş-Şezre fi'l-eḥâdîsî'l-müştehire* (nşr. Kemâl b. Besyûnî Zağlûl, I-II, Beyrut 1413/1993), İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî'nin 3281 rivayeti derleyen *Keşfü'l-hafâ'**, Muhammed el-Hût el-Beyrûtî'nin 1784 rivayeti ihtiva eden *Esne'l-meṭlâb fi eḥâdiṣe muḥte-lifeti'l-merâtib* (Kahire 1346; Beyrut 1403/1983) ve Muhammed b. Ahmed b. Cârulah es-Sagîrî el-Yemenî'nin 2717 rivayeti derlediği *en-Nevâtiḥu'l-'atire fi'l-eḥâdîsî'l-müştehire* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1412/1992) adlı çalışmaları bu türün en çok bilinen çalışmalarıdır. Mevzû hadisler konusunu etrafıca araştıran çalışmalar da yapılmış olup M. Yaşar Kandemir'in *Mevzû Hadisler* (Ankara 1975) ve Ömer b. Hasan b. Osmân b. Fellâte'nin *el-Vaz' fi'l-ḥadîş* (I-III, Dimaşk 1401/1981) adlı eserleri burada anılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "vz'a" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "vz'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 451vd.; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn*, I, 3-95; İbn Hazm, *el-lḥ-kâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire, ts. (Matbaa-tü'l-âsime), I, 135, 203; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Nureddin Boyacılar), Riyad 1418/1997; İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1411/1990, s. 279-283; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minḥâcüs-sünne*, Kahire 1382/1962, I, 37; IV, 17-19; İrakî, *Fethu'l-muḡîs*, I, 124-137; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdullatif), Kahire 1379/1959, I, 274-291; a.mlf., *el-Le'âli'l-maṣnû'a fi'l-eḥâdîsî'l-mevzû'a* (nşr. Ebû Abdurrahman Uveyza), Beyrut 1417/1996, I-II; a.mlf., *et-Ta'akkubât 'ale'l-Mevzû'ât*, Leknev 1303; İbn Arrâk,

Tenzihü's-şerî'a, I, 5, 19-133, 134, 137-139, 145, 150, 153; II, 25, 26, 30, 82-97; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâr'i'l-mevzû'a* (nşr. Muhammed es-Sabbâğ), Beyrut 1391/1971; Emîr es-San'ânî, *Tavziḥu'l-efkâr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1366, II, 68-98; Leknevî, *el-Âşârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâr'i'l-mevzû'a* (nşr. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1405/1984; M. Beşîr Zâfir el-Ezherî, *Tahzîrû'l-müslimîn mine'l-eḥâdîsî'l-mevzû'a 'alâ seyyidi'l-mürselîn*, Kahire 1321/1903; a.e. (nşr. Fevâz Ahmed ez-Zemerîlî), Beyrut 1406/1985; Cemâleddin el-Kâsimî, *Ḳavâ'idü't-tahdiş* (nşr. M. Behcet el-Baytâr - M. Reşîd Rızâ), Beyrut 1407/1987, s. 155-193; Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, *Muḥtaşarü't-Tuḥfeti'l-İşnâ'aşeriyye* (nşr. Muhibbuddin el-Hatîb), Kahire 1373, s. 10; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler* (Ankara 1975), İstanbul 1997; a.mlf., "İbnü'l-Kayserânî", *DİA*, XXI, 110; Ömer b. Fellâte, *el-Vaz' fi'l-ḥadîş*, Dimaşk 1401/1981, I-III; Muhyiddin Atıyye v.dğr., *Delilü'l-mu'ellefti'l-ḥadîş*, Beyrut 1416/1995, II, 719-729.

M. YAŞAR KANDEMİR

MEVZÜ

(الموضوع)

On kategoriden biri,
bir önermede yüklem öznesi
ve konusu, her türlü sûreti
kabul yeteneğine sahip ilk madde
anlamında mantık
ve felsefe terimi.

Arapça *vaz'* kökünden gelen *mevzû'* kelimesi, üzerinde düşünülen ve söz konusu edilen maddî-mânevî her şey, her olay, duyularla algılanan ve işaretlerle gösterilen her nesne için, ayrıca ağızdan çıkan bir kelimenin anlam olarak karşılığı-nın bulunduğunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Mantık terimi olarak *mevzû* iki farklı anlamda geçer. 1. On kategoriden biri olan cevherin konumunu, onun ne durumda bulunduğu belirten terimdir. Meselâ Ahmet cevher olarak alınırsa onun ne konumda olduğu sorusuna "ayaktadır" veya "oturuyor" yahut "yatıyor" şeklindeki cevaplar ya da konum bildiren daha başka nitelikler cevherin *mevzû*unu belirtir. Bu anlamda mantık metinlerinde *mevzû*un yerine *vaz'* veya *nusbe* terimleri de kullanılmaktadır (Hârizmî, s. 218-219). 2. Bir önerme ister tümel (külli) ister tikel (cüzî) ister olumlu (mücibe) ister olumsuz (sâlibe) olsun onda iki terim bulunmak zorundadır; bunlardan birine *mevzû* (konu, özne), diğerine mahmûl (yüklem) denir. Nitekim, "Ahmet kâtiptir" önermesinde Ahmet *mevzû* yani nitelikleri ve özellikleri taşıyan, kâtip ise ona yüklenen, onu nitelleyen konumundadır. Şu halde *mevzû* başka bir şeyle nitelenendir; ancak nitelleyen nite-

lenene ait olabileceği gibi olmayabilir de. Meselâ, "İnsan canlıdır" veya, "İnsan taş değildir" önermelerinde olduğu gibi (Seyfeddin el-Âmidî, s. 322). Bir önermede bulunması gereken bu iki terim arasındaki ilişki felsefede cevher-araz, kelâmda sıfat-mevsuf, nahivde mübtedâ-haber, fıkıhta mahkûmün bih-mahkûmün aleyh, belâgatta mûsned-mûsnedün ileyh terimleriyle ifade edilmektedir; günümüzde ise buna konu-yüklem veya özne-yüklem ilişkisi denilmektedir.

Felsefe terimi olarak *mevzû* dar mânâda, "henüz güç (potansiyel) halindeki şekilsiz maddenin herhangi bir görünümle (sûret) ortaya çıkması, şekle bürünmesi ve formun taşıyıcısı" anlamına geldiği gibi geniş mânâda "maddenin uğradığı fizikî, kimyevî, biyolojik her türlü değişim ve dönüşümün üzerinde gerçekleştiği mahal" anlamına da gelmektedir. İbn Sînâ'ya göre herhangi bir şey kendinde bulunmayan bir gelişmeyi ve bir olguyu kabul etme özelliği taşıyorsa buna heyûlâ, eğer o gelişme ve olguyu bizzat üzerinde bulunduruyorsa buna da *mevzû* denir (*el-Hudûd*, s. 245). Bütün bunlardan sonra *mevzû*, nitelikleri ve arazları üzerinde taşıyan, maddedeki her çeşit değişimi yüklediği halde değişmeyen ve kendi kendine var olan bir şey yani cevherdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1670; Fârâbî, *Kitâbü'l-Kıyâs* (*el-Mantık 'inde'l-Fârâbî* içinde, nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1986, II, 71, 103, 121; a.mlf., *Kitâbü'l-Hurûf* (nşr. Muhsin Mehdî), Beyrut 1970, s. 179; İbn Sînâ, *eş-Şifâ el-Mantık* (3), s. 13, 34; a.mlf., *eş-Şifâ el-İlâhiyyât* (1), s. 182; a.mlf., *el-Hudûd* (*el-Muṣṭalahâtü'l-felsefî 'inde'l-'Arab* içinde, nşr. Abdülemîr el-A'sem), Kahire 1989, s. 245; Hârizmî, *el-Hudûdü'l-felsefiyye* (a.e. içinde), s. 218-219; Seyfeddin el-Âmidî, *Kitâbü'l-Mübîn* (a.e. içinde), s. 322; Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 446; Ferîd Cebr v.dğr., *Mevzû'atü muṣṭalahâtü 'ilmi'l-mantık 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1996, s. 1040-1045; Cîrâr Cihâmî, *Mevzû'atü muṣṭalahâtü'l-felsefe 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1998, s. 891-893.

MAHMET KAYA

el-MEVZÜÂT

(الموضوعات)

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin
(ö. 597/1201)
hadis diye
uydurulan rivayetlere dair eseri.

Müellif eserinin mukaddimesinde hadis diye uydurulan rivayetleri talebelerinin arzusu üzerine bir araya getirmeye karar verdiğini, devrin fakihlerinin dinî